



Piece i kominki

Stoves and fireplaces

Europejczycy zaczęli stawiać piece gliniane (z gliny ubijanej) i ceglane w średniowieczu. Można je spotkać od Skandynawii po Bałkany, od Anglii po Rosję, gdzie wykształciła się jedna z najbardziej charakterystycznych form – piec ruski. Mianem tym goście z zachodniej Europy określali nie tylko piece w Rosji, ale także w Polsce i innych krajach pobrzeża Bałtyku.

Europeans started building compacted clay and brick stoves in the Middle Ages. Such stoves were common from Scandinavia to the Balkans, and from England to Russia where one of its most characteristic forms called the 'Russian stove' appeared. This term was coined by visitors from Western Europe who used it not only with reference to stoves built in Russia but also in Poland and in other countries along the Baltic coast.



Ozdobne płyty żeliwne z gotyckich kominków w zamku Clos Lucé we Francji / Ornamental cast iron plates from Gothic fireplaces in Clos Lucé castle, France (arch. Photofactory)

Przy kominku

Najpowszechniejszymi urządzeniami grzewczymi były różnej wielkości i formy kominki. W zamkach i pałacach początkowo dostawiano je na zewnątrz muru w specjalnie konstruowanych niszech. Tam wzniecano ogień, a komin, który przechodził nieraz przez kilka kondygnacji, ogrzewał ścianę budowli. Z czasem kominki zaczęto stawiać wewnętrz pomieszczeń i wówczas zaczęły one przybierać znane nam dzisiaj formy.

W Polsce najstarsze kominki, pochodzące z XIII wieku, zachowały się w Legnicy i na wrocławskim Ostrów Tumskim. W murze pozostało wnękę, w której bezpośrednio na posadzce palono ogień, a nad nią konstruowano zadaszenie mające chronić przed zadymianiem wnętrza.

By the fireplace

The most popular heating devices were fireplaces, in various sizes and forms. In castles and palaces they were initially annexed to the wall on the outside in specially designed recesses. This is where fire was started and the chimney, often going up a number of storeys, heated the wall of the building. With time fireplaces were built inside rooms and they took on the shape we are familiar with nowadays.

In Poland the oldest fireplaces dating back to the 13th century have been preserved in Legnica and in the district of Ostrów Tumski in Wrocław. A recess was left in the wall where fire was lit directly on the floor and it was covered by a roof to protect the interior from smoke.



XIV-wieczne ilustracje pokazują pierwsze kominki. Budowano je we wnękach, ogień palono bezpośrednio na posadzce, nad którą znajdowało się zadaszenie chroniące przed zadymieniem / The first fireplaces were illustrated in drawing from the 14th century. They were built in recesses. The fire burnt directly on the floor over which a roof preventing the room from being filled with smoke was mounted (arch. Photofactory)

Przy kominku

W kolejnych wiekach zadaszenie nad paleniskiem obniżano i z czasem przekształciło się ono w stosowany do dziś okap. Ściany boczne, wychodzące z lica muru, stanowiły podporę dla zadaszenia i daly początek dekoracyjnym portalom. We wczesnym średniowieczu miały one surowe formy i prostą konstrukcję ozdób. Dopiero u schyłku epoki pojawiły się dekoracje umieszczane nie tylko na wspornikach, ale także w części okapu.

Kominki, które ogrzewały wysokie pomieszczenia o dużej powierzchni, musiały mieć odpowiednie wymiary. Czasem w jednym pomieszczeniu budowano ich kilka. Pochłaniały ogromne ilości drewna, a znaczna część ciepła uzyskanego z paleniska uchodziła do komina. Budowano też kominki znacznie mniejsze, które służyły do ogrzania niewielkich pomieszczeń mieszkalnych, sypialnianych czy przeznaczonych dla osób starszych lub chorych. Przybierały one różne formy: albo stawiano je w licu ściany w formie portalowej, albo lokowano je w rogu pomieszczenia, podwieszając nad paleniskiem i nadając im kształt gruszki. Dodatkowym wyposażeniem i dekoracją kominków gotyckich były płyty żeliwne, które umieszczano na tylniej ścianie. Miały one dwójakie przeznaczenie: zapewniały ochronę ściany przed wysoką temperaturą oraz kumulowały ciepło, które było oddawane do pomieszczenia po wygaszeniu ognia. W niektórych krajach europejskich (południowe Niemcy, Anglia, Francja) rozgrzane płyty żeliwne służyły także do ogrzewania pomieszczeń sąsiadujących z kominkami – ciepłe powietrze doprowadzano kanałami umieszczonymi w ścianach, na których montowane były płyty. W sąsiednim pomieszczeniu wylot kanału osłaniany był ozdobnymi, niewielkimi drzwiczkami.

We wczesnej fazie gotyku dekoracje płyt żeliwnych, podobnie jak całych portali, były skromne: najczęściej ozdabiano je nieznacznym reliefem, a dopiero w kolejnych wiekach dekoracje wzbogacano scenami biblijnymi, mitologicznymi lub tekstem, np. sentencjami.



Gotyckie kominki: w zamku w Vianden w Luksemburgu (po lewej) oraz w zamku w Orschwiller we Francji (po prawej) / Gothic fireplaces: in the castle in Vianden, Luxembourg (on the left) and in the castle in Orschwiller, France (on the right) (arch. Photofactory)

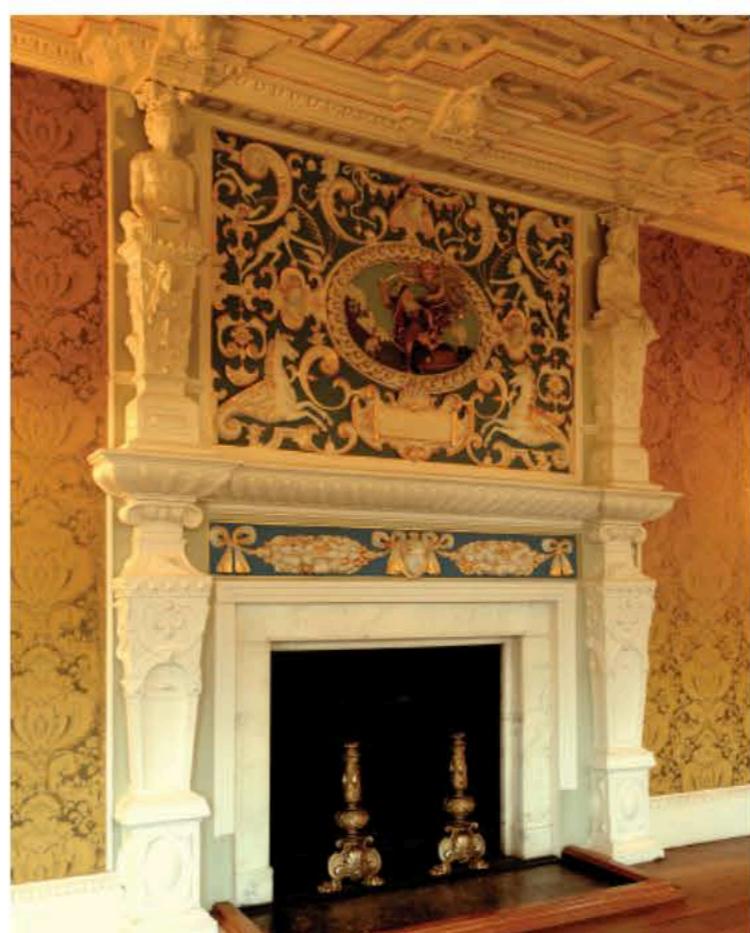
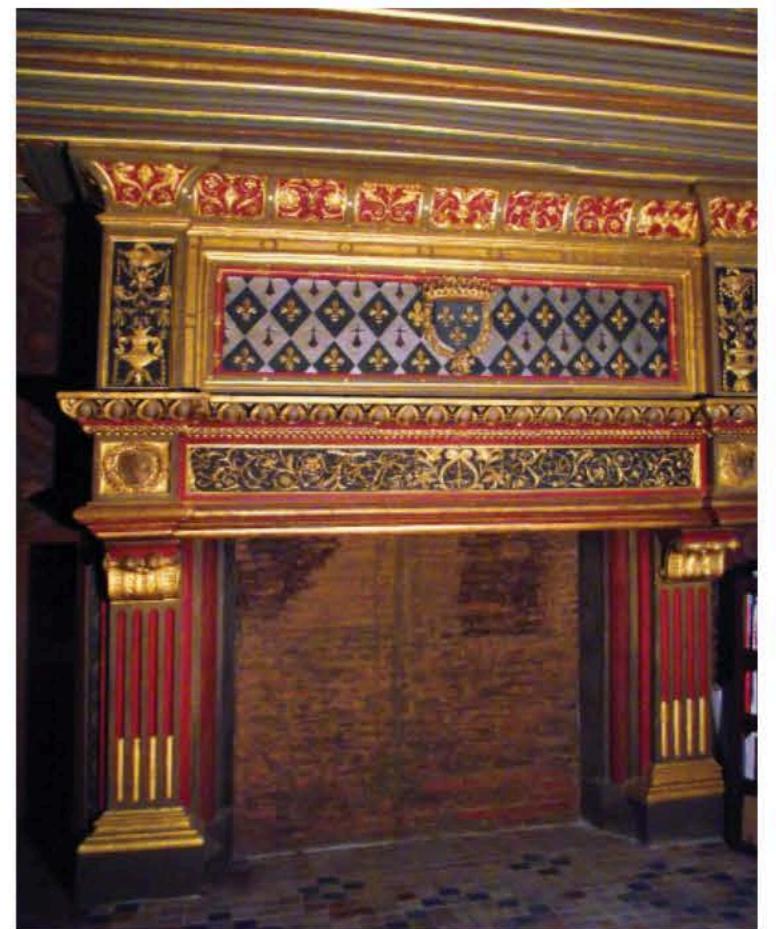
In the following centuries the roof over the fire was lowered and with time it was transformed into a hood that is still in use to this day. Side walls protruding from the wall face supported the roof and were the predecessors of ornamental portals. In the early Middle Ages their form was crude and ornamentation unsophisticated. Only at the turn of the century were ornamentations placed not only on the supports but also partially on the hood.

Fireplaces heating large high rooms had to be of sufficient size. Sometimes a number of fireplaces were built in a single room. They consumed vast amounts of wood and a considerable portion of heat from the furnace escaped into the chimney. Also, much smaller fireplaces were built to heat small living quarters, bedrooms or rooms for the elderly or the sick. They took on different forms: they were either erected as portals in the wall face or located in the corner of the room suspended over a furnace and pear shaped. Gothic fireplaces were additionally equipped and ornamented with cast iron plates placed on the rear wall. These plates performed two functions: they protected the wall against high temperature and accumulated heat transferred to the room when the fire was extinguished. In some European countries (southern Germany, England, and France) hot cast iron plates were also used to heat rooms neighbouring the fireplaces. Warm air was supplied through ducts in walls on which the plates were mounted. The outlet of the duct in the neighbouring room was covered by a small ornamental door.

Early Gothic cast iron plates, similar to the whole portals, were modestly ornamented: most often they had delicate reliefs and in subsequent centuries the ornaments were made richer by adding scenes from the Bible, mythology or inscriptions, e.g. maxims.



Zabytkowe kominki: w zamku w Blois we Francji (po lewej) oraz w dawnym pałacu d'Alluye w Blois we Francji (po prawej) / Historic fireplaces: in the castle in Blois, France (on the left) and in the former palace of d'Alluye in Blois, France (on the right) (arch. Photofactory)



Bogato zdobione kominki: w dworcu Boston Manor w hrabstwie Middlesex w Anglii (po lewej) oraz w zamku Blois we Francji (po prawej) / Richly ornamented fireplaces: in Boston Manor, Middlesex, England (on the left) and in the castle in Blois, France (on the right) (arch. Photofactory)



Zabytkowe kominki: w Thomas Jefferson Building w Waszyngtonie (po lewej) oraz w apartamencie Madame Pompadour w Wersalu (po prawej) / Historic fireplaces: in the Thomas Jefferson Building, Washington (on the left) and in the suite of Madame Pompadour, Versailles (on the right) (arch. Photofactory)



Dekoracyjny kominek w jednej z sal ratusza w Poitiers we Francji (po lewej) oraz w Muzeum Sherlocka Holmesa w Londynie (po prawej) / A decorative fireplace in a room of the Poitiers Town Hall, France (on the left) and in Sherlock Holmes Museum in London (on the right) (arch. Photofactory)



Wnętrze jednej z sal muzeum Nissim de Camondo w Paryżu z widocznym kominkiem z początku XX w. / The interior of one of the rooms in Nissim de Camondo museum in Paris with a fireplace from the early 20th century (arch. Photofactory)



Ozdobiony lustrem kominek idealnie komponuje się z wystrojem całego salonu – muzeum Nissim de Camondo w Paryżu / A fireplace with a mirror perfectly matches the design of this room – Nissim de Camondo museum in Paris (arch. Photofactory)



Dawniej w domach przy kominkach gromadzili się całe rodziny (arch. Photofactory)



In the old times whole families would sit by the fireplace (arch. Photofactory)



Letterio Calapai podczas malowania muralu. W sali widoczny jest prosty kominek / Letterio Calapai painting a mural. A simple fireplace is visible in the room (arch. Photofactory)



Niegdyś kominki pełniły wyłącznie funkcję użytkową, ale z czasem stały się również elementem dekoracyjnym wnętrza / In the past fireplaces had a utility function only but with time they also became a decorative element in interior design (arch. Photofactory)

Piece murowane

Piece murowane

W środkowej i wschodniej Europie oprócz pojedynczych pieców grzewczych stawiano także zespoły powiązanych ze sobą konstrukcyjnie urządzeń ogniodymowych. Składały się one z trzonu kuchennego, pieców grzewczych i chlebowych oraz komina i wędzarni. Służyły nie tylko do ogrzewania, ale pełniły także funkcje kuchenne, gospodarcze, magazynowe, a nawet... sypialne. Początkowo lepione z gliny, a później murowane, tynkowane i bielone, miały przeważnie kształt prostopadłościów, rzadziej cylindrycznych brył. Ich skąpa dekoracja ograniczała się zazwyczaj do profilowanych gzymów i wnęk, pełniących także rolę użytkową. Ten specyficzny, odwiecznie słowiański twór powszechnie stawiano do połowy XIX wieku, a w niektórych regionach dłużej – do początku, a nawet połowy XX wieku. Oczywiście pojedyncze piece, wyłącznie grzewcze, lepione z gliny, potem murowane z cegły i bielone, także były w powszechnym użyciu. Spotkać je można było przede wszystkim w domach wiejskich, ale również w mniej reprezentacyjnych pomieszczeniach niektórych rezydencji. Forma tych pieców, podobnie jak „urządzeń zespołowych”, utrzymywała się, szczególnie na wschodzie Polski, do XX wieku. Bywało, że w domu ogrzewanym kaflowymi piecami fabrycznymi w podległych pomieszczeniach stały jeszcze proste piece ceglane. Natomiast na terenach zachodniej Polski wpływy niemieckie i bardziej zaawansowana kultura grzewcza spowodowały wcześniejsze, bo już od XIX wieku, wypieranie tego typu konstrukcji z domów wiejskich.

Trwające od lat 70. XIX wieku poszukiwania w całej Europie stylu narodowego czerpały inspirację z rodzimej, głównie ludowej tradycji, sięgając także do tradycyjnych urządzeń grzewczych – pieców, kominków i kuchni murowanych. Tym bardziej, że już w tym czasie etnografowie zwracali na nie uwagę, jako na wytwory odrębne i specyficzne słowiańskie.

Zygmunt ks. Czartoryski, autor wydanej u schyłku XIX wieku w Poznaniu książki *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*, rozpatrując znamiona tzw. stylu krajowego, apelował: *Piec powinien być nie kaflowy, tylko murowany z cegieł, tynkowany i bielony, tak samo jak kominek, jak ściany, jak sufit. (...) Zostawmy piece kaflowe tym, którym one się podobają, i nie mówmy o nich więcej, gdyż są zawsze szkaradne, a im niby ozdobniejsze i pretensjonalniejsze, tem szkaradniejsze. (...) Jedynie piec murowany nie uderza wzroku, a nawet im większy, tym lepiej wygląda, nie wyróżniając się od ścian, tak samo jak on tynkowanych i bielonych.* [Zygmunt ks. Czartoryski, *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*, Poznań 1896, s. 33].

Na fali stylu narodowego podejmowano próby wprowadzenia tradycyjnych pieców do pomieszczeń urządzanych zgodnie z jego zasadami. Przykładem mogą być tzw. piece kamyczkowe, zaprojektowane na początku XX wieku przez Stanisława Witkiewicza do Willi pod Jedlami w Zakopanem. Jednak, jak pisał jej właściciel, Jan Gwałbert Pawlikowski: *the old-fashioned form of the stove could not be preserved, so it disappeared also from the cottage.*

Piece ceglane nie mogły wygrać konkurencji z kaflowymi, które w drugiej połowie XIX wieku stawiano w domach wiejskich coraz częściej (w bogatych gospodarstwach zdarzało się to już pod

Brick masonry heaters

In Central and Eastern Europe, apart from single heaters, clusters of structurally connected fire and smoke devices were built. They were composed of a kitchen range, heaters and bread ovens, a chimney and a smoker. Their role was not limited to heating; they also performed cooking, utility, storage and even ... sleeping functions. Initially made from clay, afterwards built from brick, covered with plaster and whitewashed, they were normally cuboid shaped and were rarely cylindrical. Their modest ornaments were usually limited to profiled cornices and recesses which also performed a utilitarian role. Such a specific and long-existing Slavic creation was commonly in use until the mid-19th century; and in some regions even longer – until the early or even mid-20th century. Of course single stoves, used for heating only, made from clay – and afterwards replaced with brick and whitewashed – were also in common use. These could be found primarily in rural cottages but also in some residences in rooms not used for reception. Such stoves, and likewise the “clusters”, survived, in particular in the east of Poland, until the 20th century. Sometimes in a house heated by manufactured ceramic masonry stoves simple brick masonry stoves could still be found in secondary rooms. On the other hand, in western Poland the German influence and more advanced heating culture started displacing such structures from rural cottages as early as the 19th century.

The search for the vernacular style preoccupying the whole of Europe from the 1870s was inspired by the native, mainly folk tradition, also making reference to traditional heating equipment such as brick masonry stoves, fireplaces and kitchen ovens. Already at that time they were deemed as separate and specifically Slavic structures by ethnography explorers.

Duke Zygmunt Czartoryski, the author of the book *On the Vernacular Style of Rural Buildings* published in the late 19th century in Poznań, elaborating on the marks of the so-called vernacular style, appealed: *A masonry stove should not be ceramic but rather made of brick, covered with plaster and whitewashed, likewise the fireplace, the walls and the ceiling. (...) Let us leave tiled stoves to those who like them and let us not mention them any more since they are always hideous; and the more decorative and twee they seem the more grotesque they look. (...) Only a brick masonry stove is not disturbing to look at and the bigger it is the better it looks not standing out from walls that are covered with plaster and whitewashed just like the stove.* [Zygmunt ks. Czartoryski, *On the Vernacular Style of Rural Buildings*, Poznań 1896, p. 33].

Attempts were made to introduce traditional stoves to rooms designed following the rules of the vernacular style. This could be evidenced by stone-clad stoves designed at the beginning of the 20th century by Stanisław Witkiewicz for the House under the Firs – a villa in Zakopane. However, as reported by its owner, Jan Gwałbert Pawlikowski: *the old-fashioned form of the stove could not be preserved, so it disappeared also from the cottage.*

Brick masonry stoves could not succeed in competing with tiled (ceramic) masonry stoves which became increasingly popular in the second half of the 19th century in rural households (well-to-do

Brick masonry heaters



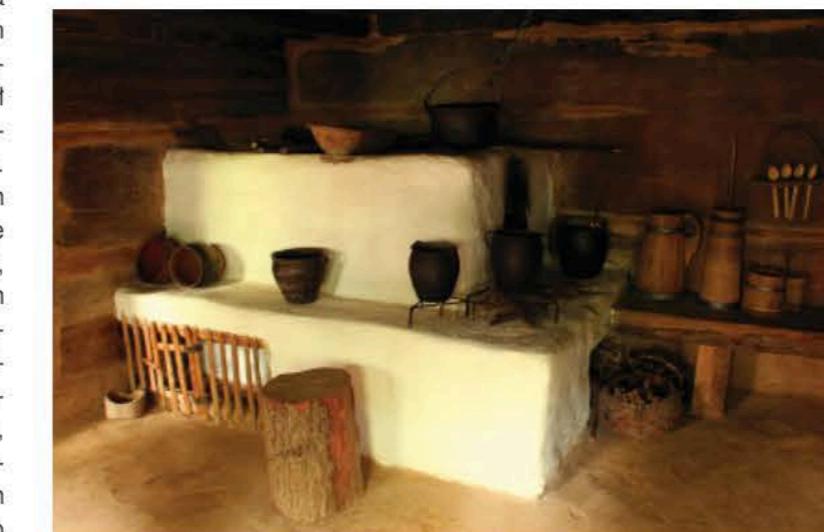
Piec ceglany w jednej z chat Białostockiego Muzeum Wsi / A brick masonry stove in one of the cottages in the Białystok Rural Museum (arch. Białostockie Muzeum Wsi, fot. Artur Gaweł)



Piec ceglany w skansenie w Kłóbce / A brick masonry stove in an ethnographic museum in Kłóbka (arch. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku)

koniec XVIII wieku). Przyczyniło się do tego wprowadzanie na szeroką skalę w ogrzewaniu węgla kamiennego. Nowy rodzaj paliwa wymuszał zmiany konstrukcyjne pieców. Poza tym u schyłku XIX wieku prężne niemieckie fabryki zalewały kaflami ziemie zaboru pruskiego, jak również inne regiony. W tym samym czasie masowo powstawały także lokalne zakłady kaflarskie.

Dziś gliniane i ceglane urządzenia ogniodymowe, zarówno w postaci konglomeratów kucheno-grzewczych, jak i wyłącznie ogrzewcze, zobaczyć można przede wszystkim w muzeach – skansenach (których idea również miała początki w poszukiwaniach stylu narodowego). Ogromny i zróżnicowany zespół tego typu urządzeń grzewczych zgromadzono np. w Muzeum – Kaszubskim Parku Etnograficznym we Wdzydzach Kiszewskich, w Białostockim Muzeum Wsi, w Muzeum Wsi Kieleckiej, w Muzeum Wsi Lubelskiej, w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, w Wielkopolskim Parku Etnograficznym czy w Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku.



Ceglany piec z 1885 r. zachowany w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku / A brick masonry stove from 1885 preserved in the Museum of Folk Buildings in Sanok (arch. Photofactory)

W domach wiejskich takich pieców nie zachowało się wiele – pojedyncze murowane i bielone piece grzewcze spotka można sporadycznie jeszcze w niektórych rezydencjach. Natomiast na wschodzie kraju, na terenie Podlasia, przetrwał, a nawet rozwinał się specyficzny typ urządzeń związanych z kulturą ognia, przez badaczy tematu uważany za unikat na skalę światową, funkcjonujący pod nazwą „piec podlaski”. Na ten monolityczny kompleks, ogrzewający nawet kilka pomieszczeń, składa się trzon kuchenny oraz piece grzewcze i chlebowe. Jego waga osiąga 10 ton, a powierzchnia do 40 metrów kwadratowych.

Stoves have been preserved – single brick and whitewashed heaters can be sporadically found in some residences. On the other hand, in the east of Poland, in the region of Podlasie, a specific type of equipment related to the fire culture survived and even developed. Researchers find it to be a unique specimen globally and call it the “Podlasie stove”. This monolithic complex capable of heating a number of rooms is composed of a kitchen range, heating stoves and bread ovens. It weighs up to 10 tonnes and covers an area of up to 40 square metres.



Piec murowany w „izbie czarnej” w Chatupie Gąsieniców Sobczaków w Zakopanem / A brick masonry stove in the black room of the Gąsienica Sobczak Family Cottage in Zakopane (arch. Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem)



Zdobiony ludowymi motywami piec z „izby białej” w Chatupie Gąsieniców Sobczaków w Zakopanem / A stove ornamented with folk motifs in the white room of the Gąsienica Sobczak Family Cottage in Zakopane (arch. Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem)

Piece kaflowe

Piece kaflowe

Piece kopułkowe daly początek innym formom pieców, bardziej ekonomicznym, w których budulec stanowiły wytoczone na kole garnckarskim naczynia ceramiczne (pływtsze – miskowe i głębsze – garnkowe). Długość kołnierza kafli garnkowych była równa lub większa od średnicy otworu, a w kaflach miskowych, bardziej spłaszczonej – mniejsza. Nazwa *kafel*, wywodząca się od średnio-górnołużyckiego *kachel*, oznaczała właśnie gliniane naczynie, które wytaczano na kole garnckarskim.

Początkowo okrągłe naczynia przed wypaleniem spłaszczano z czterech stron i uzyskane w ten sposób kafle układano dnem do środka w glinianej ścianie pieca kopułkowego. Kolejnym etapem rozwoju pieca było budowanie go wyłącznie z otwartych kafli naczyniowych. W ulepionej z gliny kopule zaczęto umieszczać pojedyncze kafle, co powiększało powierzchnię grzewczą pieca.



Kafle garnkowe i cebulowe znajdujące się w zbiorach Muzeum w Nysie / Pot-type and bowl-type tiles in the collection of the Museum in Nysa (arch. Muzeum w Nysie)

Tiled masonry heaters

Domed stoves gave rise to other, more economical forms of stoves in which the construction materials were jolleyed ceramic dishes (shallow – bowl-type and deep – pot-type). The length of the flange of pot-type tiles was equal to or larger than the diameter of the opening, and in bowl-type tiles, which were flatter – it was smaller. The Polish term *kafel* (tile) derived from the word *kachel* used in Central and Upper Lusatia to mean a jolleyed clay vessel.

Initially round vessels before baking were flattened on four sides and the resulting tiles were arranged bottom down in a clay wall of a domed stove. Another stage of stove development was the exclusive use of open pottery tiles for building. Single tiles were put into the clay dome, which expanded the heating surface of the stove.



Zrekonstruowany piec z kafli naczyniowych znajdujący się w Muzeum – Kaszubskim Parku Etnograficznym we Wdzydzach Kiszewskich / A reconstructed stove made of pottery tiles in the Kashubian Ethnographic Park Museum in Wdzydze Kiszewskie (arch. Photofactory)

Piece kaflowe

W ten sposób, spalając mniejsze ilości drewna, uzyskiwano lepsze efekty, zmniejszając jednocześnie zadymienie. Piece stawiane były na podbudowie z cegieł w formie jedno- lub dwuskrzyniowej cylindrycznej bryły. Kafle zestawiano rzędami, a kanał ogniwowy przechodził przez środkową, wewnętrzną część pieca, nadając mu cylindryczny kształt zwężający się ku górze. Kafle w dolnej, grubszej części pieca były dłuższe, garnkowe, a im wyżej, tym gliniana ściana była cieńsza – tam mocowano kafle krótkie, miskowe. Rozgrzane kafle garnkowe przez długie kołnierzne stopniowo uwalniały zgromadzone w ścianie pieca ciepło, co dawało większą oszczędność opału, ponieważ rozgrzany piec mógł przez dłuższy czas utrzymywać zakumulowane ciepło. Zdobnictwo kafli było bardzo skromne: pojawiało się tylko w części przydennej (rozetki) i na krawędziach, ale najczęściej nie było go wcale.

Ten typ pieca w domach wiejskich przetrwał w niezmienionej formie od średniowiecza do początków XIX wieku.

W połowie XV wieku zaczęto produkować pierwsze kafle płytowe, a tym samym stworzono nowy typ pieca, którego rozwój i przekształcenia trwały aż do połowy XX wieku.

Krótki opis drogi, którą dotarły do Polski piece kaflowe, można znaleźć w *Encyklopedii staropolskiej* Zygmunta Glogera: *W południowej Europie nie były znane nigdy piece, ale tylko kominki do ogrzewania mieszkań. U Słowian jednak, Niemców i w Szwajcarii, piece kaflowe upowszechniły się w mieszkaniach ludzi możnych jeszcze podczas średnich wieków. Potrzeby kulturalne Polski, sąsiadującej z Niemcami, były tak równoczesne, że co na drodze postępu pojawiło się za Elbą, niebawem ukazywało się nad Wartą i Wisłą.* [Zygmunt Gloger, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa 1901, t. II, hasło piec]

W innym miejscu Glogerowskiej encyklopedii czytamy: *Że jednak już w XVI w. znane były w Polsce ogromne i artystycznie wykonywane kafle majolikowe, więc wnosić z tego potrzeba, że poprzedzone być musiały może nawet kilkuwiekową epoką użytku kafli prostszych i pierwotnych.* [Zygmunt Gloger, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa 1901, t. II, hasło piec]



Piec zbudowany z kafli miskowych zachowany w niemieckim zamku Senftenberg / A stove built of bowl-type tiles preserved in the German castle of Senftenberg (arch. Photofactory)

Thus, consuming less wood better results were achieved, and at the same time the amount of smoke inside the room was reduced. Stoves were built on a brick foundation in the form of a one- or two-box cylindrical structure. Tiles were arranged in rows and the fire channel passed through the central, internal part of the stove, which made it a cylindrical structure slimming towards the top. Tiles in the lower, fatter part of the stove were more elongated, pot-like and the higher the clay wall became thinner – this is where short, bowl-type tiles were mounted. Hot pot-type tiles gradually released heat accumulated in the stove wall, which contributed to increased fuel savings, because the hot stove could maintain the accumulated heat for a longer period of time. The tiles had very modest ornamentation: only at the bottom (roses) and on the edges but most often there were no decorative elements at all.

Stoves of this type survived in an unchanged shape from the Middle Ages to the early 19th century.

In the mid-15th century the first flat tiles were produced, so a new type of stove was invented which was developed and transformed until the mid-20th century.

A brief description of how tiled masonry stoves reached Poland is available in the *Old Polish Encyclopaedia* by Zygmunt Gloger: *In southern Europe stoves had never been known – the living quarters were always heated by fireplaces. However, among Slavic nations and Germans and in Switzerland tiled stoves were popular in homes of the well-to-do in the Middle Ages. The cultural needs of Poland, neighbouring on Germany, were so synchroni-*

sed that all progress that appeared on the Elbe was soon transferred to the areas on the Warta and Vistula. [Zygmunt Gloger, *The Old Polish Encyclopaedia*, Warsaw 1901, v. II, term: stove]

Gloger's encyclopaedia also informs us that: *however, already in the 16th century large artistic tin-glazed (majolica) tiles were known in Poland, so it should be concluded that that simpler and more primitive tiles must have been used perhaps even for a few centuries before.* [Zygmunt Gloger, *The Old Polish Encyclopaedia*, Warsaw 1901, v. II, term: stove]



Gotyckie kafle dziś stanowią prawdziwe dzieła sztuki / Today Gothic tiles are real works of art (arch. Photofactory)



Bogato zdobiony niemiecki piec kaflowy z 1560 r. / A richly ornamented German tiled stove from 1560 (arch. Photofactory)



Gotyckie kaflowe arcydzieło z 1501 r. – zamek w Salzburgu, Niemcy / A Gothic tiled masterpiece from 1501 – the castle in Salzburg, Germany (arch. Photofactory)



Piec gotycki na obrazie Richarda Linderuma „Mnisi w klasztorze” z 1900 r. / A Gothic stove in the Monks painting by Richard Linderum from 1900 (arch. Photofactory)

Tiled masonry heaters

Skąd pochodzą?

Na pytanie, jak wyglądały pierwotne kafle i piece, czyli jaką jest geneza powstania pieców kaflowych, ciągle trudno dać jednoznaczną odpowiedź. Czy wyprowadzić je należy, jak chcą niektórzy badacze, od kominków, znanych w Europie Zachodniej od XII wieku? A może wywodzą się od pieców kopułowych, powstały w prostej linii z otwartego paleniska, z czasem zamkniętego glinianym płaszczem? Tego typu urządzenie o funkcji przetwórczo-grzewczej upowszechniały się od X wieku. Do skonstruowania pierwszych pieców z kaflami, tzw. naczyniowych, mogło też dojść przez wkomponowanie w ściany glinianych garnków, co podniósło walory użytkowe pieca, jako że zwiększała się powierzchnia grzewcza i wydłużała się emisja ciepła. Za tą wersją przemawia sama nazwa *kafel*, wywodząca się z niemieckiego słowa *kachel*, oznaczającego naczynie gliniane.

Niezależnie od tego za kolejkę pieców kaflowych uważa się kraje alpejskie, zwłaszcza Niemcy, Austria i Szwajcarię, gdzie znano je już w XI wieku. Stąd rozprzestrzeniły się na pozostałe regiony Europy, wszędzie tam, gdzie ogrzewanie wnętrz ze względu na surowy klimat było koniecznością.

Na terenie dzisiejszej Polski piece kaflowe upowszechniały się od XIV wieku, a na Śląsku znane były już w drugiej połowie XIII wieku. Umiejętność stawiania pieców zawdzięczano najpewniej niemieckim kolonistom licznie tu przybywającym do miast lokowanych na prawie niemieckim. Początkowo budowano jednoskrzydłowe lub dwuskrzydłowe, cylindryczne albo stożkowate piece z kaflami, określanych jako miskowe i garnkowe (zależnie od głębokości). Kafle te wykonywano na kole garncarskim i jak nazwa wskazuje, miały kształt zbliżony do naczyń. Zdobiono je tylko w części przydennej i przy krawędzi, a często pozostawiano bez zdobień. Wykańczano polewą (zieloną, brązową lub żółtą), ale używano też kaflów bez polewy. Mocowane były w bryle pieca otworem na zewnątrz, a przestrzeń między nimi wypełniały glinką.

Omawiany typ pieca trwał praktycznie w niezmienionej formie od średniowiecza do XVIII, a nawet XIX wieku. Początkowo ogrzewał komnaty zamkowe. Z czasem, wyparty przez bardziej dekoracyjne kafle płytowe, stał się wyposażeniem domów wiejskich. Co ciekawe, w ciągu wieków ani formy kaflów, ani kształt pieców nie uległy większym zmianom. Być może tajemnicą ich długiego trwania w niezmienionym kształcie polegała na tym, że wbrew pozorom nie były wcale prymitywne, a wręcz przeciwnie. Oprócz efektownego wyglądu miały też wiele zalet praktycznych, bardzo szybko się rozgrzewały i przez zwiększoną powierzchnię grzejną dłużej oddawały ciepło. Ponadto, produkowane przez lokalnych garncarzy, którzy także trudnili się stawianiem pieców, były łatwo dostępne.

Dziś piece z kaflami naczyniowymi spotkać można sporadycznie, nawet w muzeach, choć w wielu z nich znajdują się zespoły kaflów garnkowych i miskowych pochodzące z wykopaliisk. Przykłady interesujących rekonstrukcji z wykorzystaniem oryginalnych kaflów zobaczyć można w Muzeum – Kaszubskim Parku Etnograficznym we Wdzydzach Kiszewskich (przykład pieca w chałupie wiejskiej) oraz w Muzeum w Tykocinie (przykład pieca na zamku).

Where do they come from?

There is still no clear answer to the question of what tiles and stoves looked like originally, that is, what is the origin of tiled stoves. Should they be dated back to fireplaces known in Western Europe from the 12th century as claimed by certain researchers? Or perhaps they derive from domed stoves originating in a straight line from an open hearth and over time enclosed with a clay shell? Such processing and heating equipment were popularised from the 10th century. The first stoves made of tiles, so-called pottery tiles, could have also been constructed by integrating clay pots into the wall, which improved the usability of the stove since the heating surface was expanded and the emission of heat was longer. This version is also supported by the Polish term used to describe the stove, i.e. *kafel* deriving from the German term *Kachel* denoting a clay vessel.

Regardless of this fact, tiled stoves are believed to have originated in the Alps, and in particular in Germany, Austria and Switzerland, where they were known as early as the 11th century. From this territory they spread to other regions of Europe reaching countries in which houses needed to be heated inside due to severe weather conditions.

Tiled stoves were popularised in what is now Poland from the 14th century and in Silesia they were known as early as the second half of the 13th century. Stove building skills were most likely due to German colonists who settled in cities founded under German law. Initially, one- or two-box cylindrical or conical stoves were built from tiles referred to as bowl and pot tiles (depending on their depth). The tiles were jolleyed and as their name suggests their shapes resembled pottery. They were ornamented only at the bottom part and on the edges and often lacked any decorative elements. The finish was green, brown or yellow glazing but unglazed tiles were also used. The respective tiles were assembled in the body of the stove with openings facing outside and the gaps between them were filled with clay.

This type of stove remained practically unchanged from the Middle Ages to the 18th or even 19th century. Initially it was used to heat castle chambers. With time, displaced by more decorative plate tiles, it was assimilated with rural cottage furnishings. Interestingly, over centuries neither the form of tiles nor the shape of stoves changed considerably. Perhaps the secret of their long-lasting unchanged shape was that, in spite of appearances, they were not primitive at all. Apart from an impressive appearance they had many practical advantages: they were quickly heated and due to the expanded heating surface they gave off heat longer. In addition, they were easily accessible as they were produced by local potters, who were also stove masons.

Nowadays, stoves built of pottery tiles can be rarely seen, even in museums, although many of them exhibit pot and bowl-type tiles from archaeological excavations. Interesting reconstructions involving original tiles can be seen in the Kashubian Ethnographic Park Museum in Wdzydze Kiszewskie (stove from a rural hut) and in the Museum in Tykocin (stove from a castle).



„Król pieców” z gdańskiego Dworu Artusa to jedenastometrowe dzieło autorstwa Georga Stelznera z 1545-1546 r. / The “King of Stoves” at the Artus Court in Gdańsk is an eleven-metre tall work of Georg Stelzner – 1545-1546 (arch. Muzeum Historyczne Miasta Gdańsk)

Tiled masonry heaters

New tiles, new options

In the 15th century stoves were built from plate tiles made in special mould matrices (negative ceramic moulds). Such moulds were used to produce identical elements in a short time, which improved the process of production and resulted in an increased availability of stoves and expanded circle of buyers. The new type of tiles necessitated a change in the shape of the stove. The stove was now composed of a few boxes (usually two but sometimes more). The lower box was normally rectangular or square and the upper was rectangular, square, circular or polygonal. With time the body of the stove was split horizontally by cornices and vertically by pilasters, columns or herms, and the resulting planes were richly decorated with reliefs or paintings. In addition the stove was crowned by pinnacles, thus becoming a small work of architecture modelled on castles of the period.

Nowe kafle, nowe możliwości

W XV wieku zaczęto budować piece z kafli płytowych, formowanych w specjalnych matrycach (negatywowych formach ceramicznych). Ich zastosowanie dawało możliwość wykonania z jednej formy w krótkim czasie identycznych elementów, co wpłynęło na usprawnienie produkcji i w rezultacie spowodowało większą dostępność pieców oraz poszerzenie kręgu odbiorców. Nowy rodzaj kafli wymusił także inny kształt bryły pieca. Składała się ona teraz z kilku skrzyni (przeważnie dwóch, ale było i więcej). Skrzynia dolna zazwyczaj zakładana była na planie prostokąta lub kwadratu, zaś góra – prostokąta, kwadratu, koła albo wieloboku. Z czasem wprowadzono rozczłonkowanie bryły, stosując podziały poziome za pomocą gzymów i pionowe poprzez pilastry, kolumny czy hermy, a uzyskane płycizny zapelniano bogatą dekoracją reliefową lub malarską. Piec dodatkowo otrzymywał bogate zwieńczenie z pinaklami, stając się małym dziełem architektury na wzór ówczesnych zamków.

Konstrukcja bryły pieca z kafli płytowych miała cieńsze ściany w porównaniu z piecami z kafli naczyniowych. Powodowało to, że wymagała wzmocnienia w postaci pflaszcza ceglanego, co z kolei pozwalało na zwiększenie gabarytów i miało wpływ na walory akumulacyjne. Nowy typ pieca dawał też ogromne możliwości zdobienia, bowiem płytki kafli stały się idealnym nośnikiem treści artystycznych (co w przypadku kafli garnkowych było, ze względu na ich konstrukcję, znacznie ograniczone).

Na dekorację pokrytych barwnym szkliwem kafli gotyckich składały się reliefowe motywy architektoniczne, roślinne, figuralne, heraldyczne, przedstawienia scen religijnych czy rycerskich.

The walls of a stove made of plate tiles were thinner compared to stoves built from pottery tiles. This necessitated reinforcement in the form of a brick shell, which in turn made it possible to increase the dimensions of the stove and improved its accumulation ability. The new type of stove provided many options for ornamentation since plate tiles were an ideal carrier for art (which in the case of pot tiles, due to their design, were considerably limited).

The ornaments of Gothic tiles coated with coloured glaze were the relief motifs of architecture, plants, figures, heraldry, and representations of religious or chivalric scenes.



Piec kaflowy z Dworu Artusa w Gdańsku tworzy 520 kafli przedstawiających najwybitniejszych władców europejskich / The tiled stove at the Artus Court in Gdańsk is made of 520 tiles depicting the most prominent European rulers (arch. Photofactory)